

Jan Mispelaere, *Guldmynt eller äpple: straffrättsligt ansvar för barn och ungdomar i Sverige och Nederländerna 1590–1800*, Studia historica Upsaliensia 237 (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2009). 360 sidor.

Den tämligen omfattande historiska forskningen som under senare år bedrivits – både internationellt och nationellt – kring brott och brottslingar har ägnat relativt liten uppmärksamhet åt ungdomsbrottslighet. Den bild som framträtt när det gäller barns och ungdomars brottslighet i det svenska tidigmoderna samhället har följaktligen varit tämligen fragmentarisk. Detta konstaterande är inte förvånande med tanke på de många svårösta – inte minst källmässiga – problem som är förknippade med att studera barns och ungdomars brottslighet i äldre tid. I avhandlingen *Guldmynt eller äpple: straffrättsligt ansvar för barn och ungdomar i Sverige och Nederländerna 1590–1800* har dock Uppsalahistorikern Jan Mispelaere presterat ett arbete som på en rad punkter berikar vår kunskap kring detta problem. Det ska redan från början sägas att den något rättsvetenskapligt klingande undertiteln långt ifrån gör avhandlingens innehåll rättvisa i det att författaren diskuterar barns och ungdomars brottslighet på ett betydligt bredare sätt än denna antyder. Syftet med komparationen mellan det agrart dominerade Sverige och de urbaniserade och merkantilt dominerade Nederländerna är att undersöka hur hanteringen av brottsliga barn och ungdomar påverkades av de stora sociala och ekonomiska skillnaderna som fanns mellan områdena. I detta ligger också ett antagande om ett "friare" och mer individualiserat socialt och ekonomiskt liv i Nederländerna än i det svenska ståndssamhället.

Att det redan i äldre tid togs hänsyn till lagöverträdarens ålder har naturligtvis länge varit känt. Mer djupgående och systematisk forskning har emellertid för svenskt vidkommande saknats. Eftersom barns och ungdoms

straffansvar endast till mindre del reglerades i lagar och förordningar kom åtgärderna ofta att bestämmas av den praxis som växte fram. Detta är alltså denna som står i fokus för Mispelaeres undersökning.

Vissa åldersgränser framstår som centrala när det gällde behandlingen av unga lagöverträdare. Oftast framstod 15 år som en viktig åldersgräns när det gällde fullt straffrättsligt ansvar medan 7 år innebar ett visst begränsat ansvar. Dessa åldersangivelser var dock i princip alltid arbiträra och det förekom till och med att barn under 7 år i vissa fall kunde anses ha ett visst straffrättsligt ansvar liksom att brott begångna av ungdomar upp i 18–19-årsåldern kunde behandlas med relativt överseende. Förutom frågan om straffrättsligt ansvar undersöks hur valet av påföljder motiverades liksom vilken betydelse kön och social position hade i sammanhanget. Materialet består huvudsakligen av olika typer av rättsliga handlingar, framför allt domböcker av olika slag, men även kyrkligt material har delvis använts som komplettering. Sammanlagt har under perioden drygt 800 unga lagöverträdare identifierats i det svenska materialet och mer än 1 300 i det nederländska. Dessa siffror skall naturligtvis inte på något sätt ses som ett mått på barns och ungdomars faktiska brottslighet. Med undantag för den allra grövsta brottsligheten kom med största sannolikhet endast en liten andel av barns och ungdomars lagöverträdelser till rättsväsendets kännedom.

Först och främst visar Mispelaeres undersökning betydande likheter när det gällde hur de båda rättssystemen hanterade unga lagöverträdare. Barn och ungdomar behandlades så gott som aldrig på samma sätt som vuxna. Generellt var det ansvar som unga ansågs besitta för sina brottsliga handlingar mycket mer långtgående än i dag. Det framgår av undersökningen tydligt hur barns och ungdomars ansvar föll ut efter en åldersmässigt glidande skala från "barn" till "ungdom" och

slutligen "vuxen" där ansvaret generellt ökade i omfattning för varje ålderskategori. Det förekom dock i båda länderna att även mycket unga ställdes inför rätta och även dömdes till förhållandevis stränga straff, som framför allt aga. Likaså var de bevekelsegrunder som domstolarna tog hänsyn till till stor del desamma; förståndsutveckling, graden av uppsåt, förutsättningarna för förbättring samt olika former av förmildrande omständigheter som att den unge var "förledd", "tvingad" eller på något sätt i beroendeställning till vuxna eller äldre anstiftare/medgärningsmän. Samtidigt visar Mispelaere att frågan om barns och ungdomars straffansvar och vidare behandling av rättsväsendet var både mångfasetterad och komplex och ofta föremål för omfattande juridiska överväganden.

Det ansvar som barn och ungdomar ansågs ha varierade mycket beroende på vilken typ av brott det rörde sig om. Således ansågs det att även mycket unga, till och med små barn, borde förstå att man inte fick stjäla och således kunde straffas för detta brott. För många våldsbrott liksom för andra handlingar som medförde skador på människor framstod ansvaret ofta som mindre. Den punkt där frågan om ansvaret låg längst ifrån de synsätt som dominerar i dag var dock sexualbrotten. Här tilldelades ofta även förhållandevis unga ett inte obetydligt ansvar.

En rik repertoar av åtgärder stod till domstolarnas förfogande när det gällde unga lagöverträdare, från varningar, reprimander och uppmaningar till föräldrarna att ta större ansvar till mycket stränga straff som offentligt spöstraff, i vissa fall till och med avrättning. Endast en liten grupp av de unga lagöverträdarna ansågs så förhärdade och bortom all bättring att de straffades på samma sätt som vuxna. Det handlade nästan alltid om litet äldre ungdomar från 16 år och uppåt som begått upprepade eller särskilt allvarliga brott. Mispelaere har emellertid funnit mer än hundra rättsfall i Sverige där unga dömdes

till döden. Många av dessa var mycket unga, 14- eller 15-åringar som avrättades var inte helt ovanligt. De två yngsta var endast 11 år gamla. Dödsdomarna var dock aldrig resultatet av rutinmässigt exekverade rättsprocesser utan föregicks alltid av ytterst noggranna juridiska överväganden. Strängheten i behandlingen av unga lagöverträdare måste förstås utifrån den historiska och juridiska kontexten. Hårda straff, även dödsstraff, sågs som ett både rimligt och rättvist straff för ett antal grova brott mot bakgrund av de doktriner om oskadliggörande, avskräckning och försörjning som dominerade strafftänkandet under tidigmodern tid. De vanligaste formerna av stränga straff för ungdomar var i Sverige fästningsarbete eller offentliga spöstraff, i Nederländerna inspärning på tukthus under långa tider.

Resultaten pekar på att domstolarna i både Sverige och i Nederländerna behandlade pojkar något strängare än flickor. Skillnaderna var dock inte särskilt stora. Däremot menar Mispelaere att det inte fanns några tydliga skillnader i behandling när det gällde social position. Ett intressant resultat som framkommer är att straffen i båda länderna var som hårdast i mitten av undersökningsperioden, under senare delen av 1600-talet i Sverige och i början av 1700-talet i Nederländerna. Det rör sig alltså inte om någon enkel process av avtagande hårdhet i de straff som utdömdes. Gentemot den tidigare forskning som hävdade att äldre tiders rättssystem ofta var "blint" för dem som drabbades av brott, framför allt när det gällde kvinnor och barn, menar författaren att detta inte stämmer beträffande den senare gruppen. Mispelaere har funnit en rad rättsfall där det framgår tydligt att domarna hade blick för, och tog hänsyn till, offrens utsatta position. Skall någon mer generell slutsats dras beträffande skillnader mellan Sverige och det nederländska området är denna att barns straffrättsliga ansvar sågs som mer omfattande i Sverige. Ansvaret sträckte sig också lägre ner i åldrarna i

Sverige. Detta ledde också till att de åtgärder och straff som utdömdes blev något hårdare i Sverige.

Mispelaere har gjort ett imponerande arbete i genomgången och analysen av ett omfattande och svårbearbetat källmaterial. En mängd intressanta resultat redovisas som gett en stabil grund för vidare forskning om synen på och behandlingen av unga lagöverträdare i historien. Avhandlingen är mer problematisk när det kommer till frågan om hur man i djupare mening skall förstå den praxis som utvecklades i dessa båda rättssystem. Mispelaere motiverar den långa undersökningsperioden med att denna ger möjlighet att urskilja förändringar i rättspraxis som eventuellt kan kopplas till större sociala, ekonomiska och kulturella förändringar i de båda samhällena. Denna målsättning uppfylls dock endast i begränsad grad. Den teoriram författaren valt är alltför outvecklad för att denna målsättning ska kunna uppfyllas och består huvudsakligen av en beskrivning av de sociala och ekonomiska skillnader som anses ha förelegat mellan Sverige och Nederländerna. Mispelaere har valt att inte använda sig av något av de senaste decenniernas mest använda teorikomplex när det gäller forskning kring historisk kriminalitet vilka förenklat kan beskrivas som civilisationsperspektivet (Elias) respektive disciplineringsperspektivet (Foucault). Andra tänkbara och intressanta möjligheter hade varit att knyta an till teorier kring statsmaktens framväxt och förändring, till mer explicita genusteoretiska resonemang eller att explicit konfrontera undersökningen med rättsvetenskapliga forskares tolkningar. Inget av detta har dock författaren gjort. Det må så vara om man kan visa att de teorier eller perspektiv man valt i stället är mer fruktbara. Detta lyckas dock knappast författaren med. Vad värre är, genom att inte gå i dialog med eller låta sig inspireras av dylika teorier placerar sig författaren delvis utanför den livliga forskningsdiskussion som förevarit på områ-

det under de senaste decennierna. Frågor om hur författarens nya resultat förhåller sig till de tolkningar av den tidigmoderna rättvisan som dominerat forskningen förblir till stor del obesvarad.

Problemen visar sig i avslutningen när undersökningen skall knytas samman. De tämligen vaga teoretiska redskap Mispelaere använder sig av ger endast begränsade möjligheter att i djupare mening förstå skeendet eller tolka de skillnader som fanns mellan länderna liksom de förändringar som skedde. I avslutningen prövas eller lanseras också en del andra mer *ad hoc*-artade förklaringar som att bemötandet av flickor påverkades av kvinnoideal där svaghet och ömtålighet betonades eller att den strängare praxis som kan iakttas i slutet av 1600-talet skall förstås i termer av ökad betoning på moralisk skolning bland ungdomarna. Denna typ av förklaringar framstår i sammanhanget som tämligen svagt underbyggda. Genom att låta sina, utan tvekan viktiga, slutsatser relateras till de tolkningar som gjorts utifrån ovanstående teoretiska perspektiv hade mycket kunnat vinnas.

Allvarliga brott förövade av unga gärningsmän väcker i dag stor uppmärksamhet. I vårt samhälle finns en stark föreställning om den unge som oskyldig och sårbar, om att den unge är en individ som tack vare just sin ungdom inte kan hållas fullt ansvarig för sina handlingar. Denna föreställning är så stark, så internaliserad i tankar och förhållningssätt, i regler och lagar, att vi ofta inte är medvetna om att den är *kulturellt* skapad. Genom djupgående studier av andra samhällen i tid och rum – samhällen som inte omfattar eller omfattade vår tids dominerande tankemönster – kan vi också bättre förstå vår samtid. På denna punkt är Mispelaeres undersökning ett viktigt bidrag.

Roddy Nilsson